

„Siwiejąca populacja”: ekonomiczna, społeczna i etyczna waloryzacja starości

1. Wprowadzenie

Ze względu na postępujący proces starzenia się społeczeństw, zwany „siwieniem populacji”, wzrasta zainteresowanie starością jako zjawiskiem socjologicznym i ekonomicznym. Do gerontologii jako nauki o procesach starzenia się organizmu ludzkiego i chorobach wieku starszego dołączają nowe subdyscypliny, podejmujące temat starości w szerszym kontekście procesów demograficznych, kulturowych, społecznych i gospodarczych (np. geragogika, gerontologia społeczna, gerontopolityka). W pracach naukowych i polityce społecznej występują dwa paradygmaty interpretacji starości¹. Pierwszy wskazuje na wyłączenie ludzi starych z życia społecznego i gospodarczego, naturalne ich odejście i wycofywanie się z aktywności zawodowej. Uważa się, że należy dopasować aktywność do możliwości człowieka u schyłku życia, dać mu możliwość spokojnej starości. Drugi paradygmat akcentuje aktywność społeczną, polityczną i ekonomiczną człowieka do późnych lat życia. Podkreśla się, że seniorzy mają możliwość dalszego wykonywania ról zawodowych bądź zastępowania ich nowymi rolami społecznymi, akcentuje kompetencje i doświadczenie życiowe. W obu sposobach interpretacji starości zwraca się uwagę na odmienne pytania egzystencjalne i sposoby obrony sensu życia seniora.

Celem artykułu jest prezentacja nowych procesów i zjawisk kulturowo-społecznych dotyczących ludzi starych. Są wśród nich zjawiska negatywne, które są przejawem dyskryminacji ludzi ze względu na wiek (*ageism*), izolacja społeczna, procesy deprywacji, utrata sensu istnienia, niepewność losu i cierpienia. Pokazane są także procesy i zjawiska pozytywne, określane pojęciem „kult starości”, m.in.: dynamiczny rozwój przemysłu „siwych” (*grey people industry*), rozwój opieki medycznej, projekty konsumenckie skierowane do seniorów. Autor stawia następującą tezę: należy bronić sensu i godności życia człowieka starego. Potrzeba sensu życia jest zasadniczą motywacją i racją istnienia. „Siwiejąca populacja” tworzy nowe wyzwania dla gospodarki, polityków, opieki społecznej i medycyny.

Użyte w tytule pojęcie waloryzacji należy rozumieć jako przywracanie wartości populacji siwych, która ją systematycznie traciła w drugiej połowie XX wieku. Wystąpiło wtedy, wiele zjawisk negatywnych, prowadzących do obniżenia poziomu życia ludzi starych i spadku ich statusu społecznego. W Polsce w latach dziewięćdziesiątych XX wieku proces przechodzenia na emeryturę związany był z marginalizacją i pogłębianiem się trudnych

¹ T. Adamczyk, *Jakość życia w starości – definicja, pojęcia*, [w:] A. Panek, Z. Szarota (red.), *Zrozumieć starość*, Oficyna Wydawnicza TEXT, Kraków 2000.

warunków życia seniorów, poczuciem osamotnienia i utratą sensu istnienia. W kulturze masowej i ideologii konsumpcjonizmu wystąpiło zjawisko silnej ekspozycji kultu młodości, co automatycznie deprecjonowało pozycję społeczną ludzi starszych. Podstawowym zadaniem polityki społecznej, mediów masowych i wielu innych podmiotów jest waloryzacja rzeczywistości ludzi starszych oraz zmiana postrzegania starości. Seniorzy są ważną częścią społeczeństwa, która może wносить wiele wartości praktycznych i symbolicznych, przydatnych w wychowaniu młodego pokolenia, podtrzymaniu i tworzeniu nowych więzi społecznych. Stanowią oni bardzo ważną część rynku gospodarczego, politycznych decyzji i wyborów.

2. Dane demograficzne i ekonomia

Wszystkie dane demograficzne przemawiają za tym, że populacja ludzi w cywilizacji XXI wieku zestarzeje się w znacznym stopniu, potwierdzając dotychczasowe tendencje. Weźmy pod uwagę stan aktualny i prognozy demograficzne. W 2001 r. liczba ludzi po sześćdziesiątce wynosiła 600 milionów, w 2020 r. symulacja przewiduje, że będzie wynosiła 1 miliard osób, a w 2050 r. 2 miliardy. Rozkład ludzi starych na świecie jest i będzie zróżnicowany. Społeczeństwa bogate, o wysokim standardzie życia będą miały przewagę seniorów; w wielu krajach seniorzy będą stanowić co najmniej 1/3 ludności. Tendencje starzenia się społeczeństw najlepiej widać w Japonii i w krajach Unii Europejskiej. Weźmy dla przykładu rozkład populacji pod względem wieku w kilku krajach Europy.

Według kryteriów ONZ dane społeczeństwo przekracza próg starości demograficznej kiedy udział osób w wieku 65 lat i starszych osiąga 7% w ogólnej strukturze populacji. Międzynarodowe organizacje stosują różne wskaźniki pokazujące tendencje starzenia się ludności świata. Porcję pomiędzy ludźmi w wieku powyżej 65 lat, a populacją w wieku produkcyjnym mierzy wskaźnik zależności wiekowej (*elderly dependency ratio*). Pokazuje on silną tendencję do starzenia się społeczeństw. Interesujące są dane porównujące ile będzie przypadło osób po 65 roku życia na 100 osób w wieku od 15–64 roku życia. Przykłady: w Japonii w 2000 r. wskaźnik ten wynosił 25, a w 2050 r. będzie 72 osób; analogicznie w Grecji 26 do 62, w Niemczech 24 do 49. Generalna tendencja jest taka, że im wyżej cywilizacyjnie rozwinięty jest kraj, tym procent osób powyżej 65 lat zwiększa się znacznie w stosunku do osób w wieku produkcyjnym².

Polska nie należy do demograficznie starych społeczeństw Europy, jednak wszelkie dane pokazują, że w szybkim tempie stajemy się takim społeczeństwem. Wskaźnik 7% populacji powyżej 65 roku życia osiągnęła w 1967 r. W drugiej połowie XX wieku w Polsce czas życia kobiet wydłużył się średnio o 14 lat, a mężczyzn o 11 lat. Przewiduje się, że w 2020 r. będzie 9,5 mln osób w wieku 60 lat i więcej (24% ogółu ludności). Wzrosnie też liczebność najstarszej grupy ludności powyżej 80 lat i więcej z 740 tys. w 2002 r. do 1,4 mln w 2020 r. We wspomnianym powyżej wskaźniku zależności wiekowej w Polsce w 2000 r. mieliśmy 18 osób w starszym wieku na 100 w wieku produkcyjnym, a w 2050 przewiduje się, że wyniesie on aż 50 osób.

² *World Population Prospects: The 2002 Revisions*, United Nations, New York 2003. www.stats.gov.nz
NR rolonlyres. Wejście 20.02.2006.

Tendencje demograficzne starzenia się społeczeństwa polskiego przekładają się na konkretne problemy ekonomiczne. Wśród czynników ograniczających zatrudnienie osób starszych wskazuje się na: 1) bezrobocie i procesy wymiany pracowników starszych na młodszych; 2) stosunkowo wyższe koszty pracy starszych pracowników; 3) konstrukcję systemów emerytalnych zachęcających do przechodzenia na wcześniejsze emerytury; 4) zmiany w charakterze i organizacji pracy 5) wprowadzanie nowoczesnych technologii wymagających nowych umiejętności pracowników; 6) nieopłacalność szkolenia pracowników w starszym wieku; 7) psychologiczne cechy osób starszych i zmiany narastające wraz z wiekiem (stan zdrowia, możliwości percepcyjne, poczucie sensu istnienia, motywacja do pracy, zmęczenie pracą); 8) cechy i interakcje społeczne (relatywnie niższy poziom wykształcenia, kłopoty z adaptacją do nowych warunków, niechęć do starszych pracowników)³.

Tendencje na rynku pracy, powodowały nowe podziały ekonomiczno-społeczne, w wyniku których osoby starsze były rugowane z rynku pracy zasilając grono tzw. „wczesnych emerytów”. Marginalizacja na rynku pracy ludzi starszych i przymusowe przechodzenie na emerytury, wpływała na wzrost obszarów ubóstwa społecznego i spadek jakości życia w ogóle. Dotychczasowe zjawiska wprowadzały w niepokój zarządzających państwem i gospodarką, ponieważ interpretowano je według schematu: im wyższy odsetek ludzi starszych, tym wyższe obciążenia związane z funkcjonowaniem systemu emerytalnego i rentowego, zabezpieczeniem opieki zdrowotnej i socjalnej, spełnieniem różnych, gwarantowanych ustawowo praw do świadczeń socjalnych ludzi starszych. W części krajów europejskich system emerytalny oparty jest na podstawach redystrybucyjnych, młodzi pracownicy z niepokojem patrzą na „siwiejącą populację”, której trzeba zapewnić emerytury. Reforma systemu emerytalnego w Polsce wprowadza zasadę akumulacji kapitału, jednakże pierwszymi beneficjentami będą dopiero dzisiejsi trzydziestolatkowie. Ponieważ w podobnej sytuacji znajduje się wiele starzejących się społeczeństw, podejmowane są na forum światowym inicjatywy ochrony i obrony interesów starszych pracowników na rynku pracy. W ramach międzynarodowej debaty o zatrudnieniu osób starszych warto wspomnieć o *II Światowym Zgromadzeniu w sprawie Starzenia się* zorganizowanym pod auspicjami ONZ w Madrycie w 2002 roku. Zaproponowano tam nową strategię wobec osób starszych na rynku pracy. Kluczowe elementy tego projektu sprowadzone zostały do:

- stopniowego i łagodnego przechodzenia od aktywności do bierności zawodowej oraz stworzenie ludziom starszym możliwości pozostawania aktywnym zawodowo tak długo, jak tego chcą;
- prewencji wobec przejawów dyskryminacji ludzi starszych na rynku pracy;
- ułatwienia ludziom starszym udziału w kształceniu ustawicznym, rozszerzającym ich możliwości zatrudnienia;
- włączenia osób starszych w rynek pracy oparty na nowych technologiach informacyjnych;
- równego traktowania kobiet i mężczyzn w ramach systemu ubezpieczeń społecznych poprzez m.in. zrównanie wieku emerytalnego.

Unia Europejska proponuje aktywną politykę społeczną na rynku pracy wobec pracowników starszych⁴. Zamiast wcześniejszej emerytury osoby starsze zachęcane będą do

³ M. Halicka, J. Halicki, *Praca zawodowa i jej znaczenie w życiu człowieka starego*, [w:] B. Synak (red.), *Polska starość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002.

⁴ *Sytuacja społeczna w Unii Europejskiej 2003. W skrócie* Komisja Europejska 2003 r.
www.eu.int/comm/employment_social/social_situation/socsit_en.htm

pozostawiania na rynku pracy. Planuje się, aby do 2010 r. wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 55–64 lata wzrósł do 50%. W 2002 r. wskaźnik ten dla krajów UE wynosił 38,7%. Proponuje się również wzrost efektywnego wieku emerytalnego do 5 lat, przeciętnie do 65,4 lat. W 2002 r. kształtował się on w UE na poziomie 60,5 lat. Polska jest w bardzo trudnej sytuacji, aby sprostać w najbliższym czasie zaleceniom UE. W naszym kraju w 2002 r. wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 55–64 lata wynosił 30%, z czego w grupie kobiet tylko 22%, zaś mężczyzn 40%⁵. Mamy więc wiele do nadrobienia, tym bardziej, że w Polsce nie ma kompleksowego programu polityki społecznej, który spełniałby wymogi unijne oraz oczekiwania ludzi starszych. Według badaczy problemów starzejącego się społeczeństwa, podmioty polityki społecznej nie odgrywają ważnej roli w kreowaniu i organizacji świata ludzi starszych. Skupiają się raczej na doraźnych rozwiązaniach, reglamentacji świadczeń społecznych i medycznych oraz alokacji środków, których zawsze brakuje⁶.

Wszystkie te zabiegi, zmierzające do przedłużania możliwości pracy osób starszych, mogą nie dojść do skutku, ze względu na prognozowany przez badaczy, trwały spadek zapotrzebowania na pracę w XXI wieku. Znana jest futurologiczna „formuła 20 : 80”, wskazująca na zaspokojenie potrzeb dobrego funkcjonowania gospodarki przy efektywnym zatrudnieniu 20% populacji zdolnej do pracy. Gdyby prognozy te się sprawdziły najbardziej poszkodowanymi byłiby ludzie starsi. Na początku XX wieku zauważa się jednak dalsze zapotrzebowanie na pracę, toteż większość państw podnosi wiek emerytalny. Istnieje również zapotrzebowanie na tzw. „prace życia codziennego” (np. drobne naprawy, wyrowadzanie psa, sprawy urzędnicze i prawne), które wykonywane są bezpłatnie w ramach grup samopomocowych i znanej zasady wymienialności usług.

Pozytywne zmiany występują w gospodarce światowej, która zaczyna doceniać siłę nabywczą starszych, tworzony jest przemysł „siwych” (*grey people industry*). Najszybciej rozwija się rynek pracy obsługujący seniorów: medycyna, farmacja, chirurgia plastyczna, rehabilitacja, kosmetyka, turystyka. Firmy farmaceutyczne umiejętnie dbają o starszą populację. Przygotowują leki dla tej grupy klientów i kierują do nich specjalnie opracowane strategie marketingowe. Widać też współpracę przemysłu „siwych” z mediami masowymi, które nakręcają koniunkturę poprzez propagowanie modelu aktywnego życia, filozofii witalności, nastawienie na konsumpcyjne przyjemności. Zauważenie przez biznes potencjału konsumpcyjnego ludzi starszych owocuje nowymi projektami gospodarczymi, jak np. powstanie słonecznych miast (*sun city*), sieci sklepów przystosowanych do potrzeb ludzi seniorów, ośrodków rozrywki. Potencjał ekonomiczny ludzi starych ocenia się na 20 bilionów dolarów. W USA na opiekę medyczną ludzie starzy wydają około 525 mld dolarów rocznie. Według analiz L. Thurowa w 2030 r. programy emerytalne w Europie Zachodniej będą pochłaniały 50 % PKB⁷. Wszystkie te zjawiska gospodarcze muszą znaleźć sprzyjający społeczny klimat dotyczący ludzi starych i eliminację przejawów dyskryminacji. W tym obszarze jest jeszcze wiele do zrobienia.

⁵ B. Szatur-Jaworska, *Osoby 50 + w Polsce na rynku pracy – szanse i zagrożenia*.
<http://www.forum..senior.info.pl>

⁶ Por. B. Szatur-Jaworska, *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2000; P. Błędowski, *Ludzie starzy a polityka społeczna*, [w:] B. Synak (red.), *Polska starość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2002.

⁷ L.C. Thurow, *Przyszłość kapitalizmu: jak dzisiejsze siły ekonomiczne kształtują świat jutra*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1999.

3. Dyskryminacja ludzi ze względu na wiek

Zjawisko dyskryminacji ludzi ze względu na wiek określane jest w języku angielskim pojęciem *ageism*. Znaczenie tego pojęcia obejmuje wszelkie uprzedzenia, stereotypy i praktyki dyskryminacyjne skierowane do danej osoby ze względu na jej wiek⁸. W literaturze naukowej funkcjonuje również pojęcie gerontofobia na określenie zjawiska uporczywego lęku przed starością i związanymi z nią dolegliwościami oraz reakcjami społecznymi na starszy wiek. Pojęcie *ageism* wprowadził w 1969 r. Robert Butler wraz z otwarciem *National Institute on Aging*, zajmującym się przejawami nierównego i krzywdzącego traktowania ludzi starych⁹. Problem jest bardzo ważny również w Polsce, gdzie przejawy dyskryminacji wiekowej zdarzają się nader często. Na stronie internetowej Stowarzyszenia Akademii Rozwoju Filantropii w Polsce znajduje się ankieta, stanowiąca wzór przesyłania informacji o przejawach dyskryminacji osób starszych. Wśród obszarów tematycznych, na których przejawia się dyskryminacja wymienione są: rynek pracy i zatrudnienie, edukacja, zdrowie, pomoc społeczna, urzędy i usługi, media i reklama, transport i komunikacja, uczestnictwo w życiu społecznym i w procesie decyzyjnym oraz inne obszary¹⁰. Według Stowarzyszenia dyskryminacja związana jest z sytuacją, gdy ktoś jest traktowany gorzej ze względu na wiek. Jednak nie wiemy, kiedy stajemy się „za starzy”, bowiem granice wiekowe przesuwane są ze względu na wygodę innych ludzi i instytucji. Dla jednych może to być 70 lub 60 lat, inni już w wieku 50 lat są dyskryminowani, np. na rynku pracy.

Niestety, Internet może też posłużyć do siania nienawiści i eskalacji negatywnych zachowań młodych wobec osób starszych, niepełnosprawnych i bezdomnych. Przykładem opisywanym w mediach jest szykanowanie, na forum internetowym przez licealistów z Opola, bezdomnego, starszego człowieka. Według komentarza psychologa do tego zdarzenia jest to skrajny przejaw nietolerancji, braku empatii i złego wychowania. Świadczy o lekceważeniu elementarnych norm moralnych przez młodych ludzi¹¹. Uruchomiony został w tym przypadku negatywny stereotyp człowieka starego, który jest niedołężny, schorowany, pozbawiony pracy i środków do życia. Jednocześnie jest jednostką społecznie izolowaną, z której można szydzić, naśmiewać się i żartować. Dramatyzmu dodaje fakt, że taki uproszczony, negatywnie wartościowany obraz starości i bezradności społecznej, zostaje przez młodzież podchwycony jako „dobra zabawa”.

Psychospołeczne rozumienie stereotypu zakłada, że jednostka jest zarazem nosicielem stereotypu, jak i jego współtwórcą, co przekłada się w przypadku ludzi starszych na uproszczoną, negatywną identyfikację ludzi starszych i niechętną postawę wobec nich. W orientacji kulturowej stereotyp starego człowieka traktowany jest jako wzór kulturowy, przekazywany w drodze socjalizacji, a jednostka powiela i odtwarza go w różnych interak-

⁸ T.D. Nelson (ed.), *Ageism: Stereotyping and Prejudice against Older Persons*, Book MIT. Press, California 2002; P. Szukalski, *Uprzedzenia i dyskryminacje ze względu na wiek (ageism). Przyczyny, przejawy, konsekwencje*, „Polityka Społeczna” 2004, nr 2.

⁹ *Justification for APA Resolution on Ageism*, <http://www.apa.org/pi/aging/ageism.html>

¹⁰ Stowarzyszenie Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce, obszary dyskryminacji; <http://www.senior.info.pl/?s=main05&action=form>

¹¹ D. Wodecka-Lasota, *Oklaski za dręczenie bezdomnego*, „Gazeta Wyborcza” 2006, nr 1004, s. 2.

cyjnych społecznych¹². Mogą one dotyczyć zarówno jednostki, jak i grupy społecznej. Tradycyjna

interpretacja zakłada, że afekt negatywny dotyczący osoby starszej jest wynikiem generalizacji, dokonanej na temat grupy ludzi starych. Postawa wobec ludzi starych składa się z przekonań, afektu i zachowania. Może się przejawiać na różnych poziomach relacji społecznych, a także być inaczej odczuwana przez uczestników interakcji. Uprzedzenia mogą przybierać różne formy agresji bądź frustracji¹³. Niechęć wynika z konieczności przebywania bądź opiekowania się ludźmi starymi, np. dzielenia powierzchni mieszkania z ludźmi starymi, praca w placówkach pomocy społecznej, wspólna jazda autobusem, itp. W tym rozumieniu człowiek stary jest przeszkodą, źródłem zakłóceń w realizowaniu i osiąganiu jakichś celów, realizacji działania bądź odczuwania przyjemności. Uruchamiane są emocje negatywne, jak np. gniew, strach, lęk, niecierpliwość, które mogą prowadzić do agresji wobec ludzi starych. Agresja to akty wrogości, wyrządzenia krzywdy, przemocy bądź skrajnie gwałtownego zachowania. Może wystąpić jako agresja werbalna, kiedy język służy do deprecjacji i upokarzania osób starszych, negatywnego ich etykietowania. Agresja fizyczna prowadzi do wyrządzenia krzywdy nie tylko w sensie psychicznym, a wręcz do pobicia, uszkodzenia ciała. Oba typy agresji zdarzają się w rodzinach, instytucjach publicznych, a nawet w placówkach opieki społecznej i opiece zdrowotnej. Występuje ona na poziomie życia rodziny, w interakcjach realizowanych w małych grupach społecznych. Występuje także w różnych instytucjach, które – jak na przykład domy opieki społecznej powoływane – są do dbania o interesy i dobre traktowanie ludzi. Represje spotykają ludzi starych tylko dlatego, że są po prostu starzy, niedołężni i potrzebują pomocy.

4. Potrzeba społecznej waloryzacji starości

Przytoczone powyżej dane ilustrujące przejawy nietolerancji wobec ludzi starszych wskazują na potrzebę radykalnej zmiany w postawach ludzi i myśleniu społecznym o starości; konieczna jest nobilitacja starości w systemie edukacji młodzieży, kulturze i mediach masowych. Niewątpliwie kluczowe zagadnienie związane ze społeczną waloryzacją starszych ludzi w Polsce dotyczy budowania aktywnej polityki społecznej spełniającej oczekiwania Polaków oraz standardy międzynarodowe, a szczególnie Unii Europejskiej. Polityka państwa zakłada walkę z rosnącym poziomem ubóstwa i spadkiem standardu życia wraz z zakończeniem pracy zawodowej. Na rynku pracy, przy dużym bezrobociu, sięgającym około 18% w 2006 r., najbardziej tracą ludzie starsi, których nikt nie chce zatrudniać, których nikt nie wspomaga przy podejmowaniu dalszej aktywności zawodowej. Stają się oni tzw. wczesnymi emerytami, ludźmi zbędnymi, pozostawionymi sobie samym, których standard życia znacznie się pogarsza. Wraz z przechodzeniem w kolejny etap starości stają się oni klientami placówek opieki społecznej i opieki zdrowotnej. W ocenie jakości życia ludzi starszych winno się brać pod uwagę wiele parametrów zdrowotnych, ekonomicznych, społecznych, psychologicznych i kulturowych. Stosowane są różne miary oceny jakości

¹² Z. Bokszański, *Stereotypy a kultura*, Fundacja Na Rzecz Nauki Polskiej, Wrocław 1997; C.N. Macare, Ch. Stangor, M. Hewstone, *Stereotypy i uprzedzenia. Najnowsze ujęcie*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1999.

¹³ T.D. Nelson, *Psychologia uprzedzeń*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.

życia dotyczące zasadniczych czterech jego wymiarów: fizycznego, psychicznego, społecznego i środowiskowego. Rada Europy podejmuje wiele inicjatyw na rzecz równości, poprawy życia ludzi starych i niepełnosprawnych.

Większość programów nakierowana jest na zdrowie ludzi starszych, które traktowane jest jako warunek konieczny osiągnięcia satysfakcji z życia w innych obszarach. W projekcie WHO – *Zdrowie dla wszystkich w XXI wieku* zaprezentowano bardzo optymistyczne postulaty dotyczące zdrowia ludzi starszych. Cel 5 deklaracji podaje, że:

- ludzie po 65 lat powinni mieć również możliwość satysfakcji ze swojego pełnego potencjału zdrowotnego i możliwości pełnienia aktywnej roli społecznej;
- powinien nastąpić wzrost o 20% oczekiwanej długości życia, a także wydłużenie oczekiwanego życia bez niepełnosprawności do 65 roku;
- co najmniej 50% ludzi w wieku 80 lat powinno cieszyć się poziomem zdrowia zapewniającym aktywność społeczną, samodzielność życiową, poczucie godności¹⁴.

Aby cele owe zrealizować potrzebna jest współpraca wielu instytucji i osób, tworzących system pomocy w organizowaniu samodzielnego życia seniorów. Chodzi o to, aby programy miały charakter zintegrowanego oddziaływania. Wzorem może być Amerykański Program Wszechstronnej Opieki nad Ludźmi w Wieku Podeszłym (PACE), który pozwala na osiągnięcie wysokiej jakości usług przy jednocześnie niskich kosztach¹⁵. Opiera się on na zintegrowanym działaniu różnych form opieki medycznej i aktywności socjalizacyjnej, zmniejszającej poczucie izolacji i marginalizacji ludzi starych.

W 2003 r. zorganizowano w Hiszpanii II Europejską Konferencję, podejmującą temat osób niepełnosprawnych, na której sformułowano wytyczne polityki społecznej wobec tej grupy ludzi. Zwrócono uwagę na: konieczność poprawy jakości życia osób niepełnosprawnych i ich rodzin, ochronę i upowszechnienie praw człowieka i podstawowych wolności oraz godności życia. Ponieważ w Europie liczba osób w podeszłym wieku rośnie, każda opracowywana strategia winna wskazywać instytucjonalne i praktyczne rozwiązania poprawy życia ludzi starszych i niepełnosprawnych. Akcent położony jest na zachowanie dobrej jakości życia w starszym wieku i uniezależnianie się od służb wspierających. Kluczem do tego jest poprawa zdrowia oraz pełne uczestnictwo i integracja osób niepełnosprawnych na rynku pracy¹⁶.

Innym ważnym problemem polityki społecznej wobec osób starszych jest kwestia statusu kobiet starszych i równości płci. Ponieważ kobiety żyją średnio dłużej od mężczyzn o około 10 lat, w większym stopniu zderzają się z niekorzystnymi zjawiskami starości i społecznymi reakcjami na ich los. Instytucje europejskie kształtują aktywną politykę pomocy kobietom w zakresie zdrowia oraz budują programy i projekty promujące udział kobiet w rynku pracy, ochronę ich praw i warunków życia oraz programy przeciwdziałania dyskryminacji i wykluczaniu społecznemu¹⁷. Pomimo rozbudowanego w Polsce systemu opieki społecznej bieda dotyczy w większym stopniu kobiet niż mężczyzn. Ubóstwo starszych

¹⁴ *Zdrowie 21. Zdrowie dla wszystkich w XXI wieku*, Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia, Uniwersyteckie Wydawnictwo „Vesalius”, Kraków 2001, s. 75.

¹⁵ K. Szczerbińska, *PACE jako program zintegrowanej opieki nad ludźmi w wieku podeszłym*, „Zdrowie i Zarządzanie” 2004, tom VI, nr 6.

¹⁶ *Poprawa jakości życia osób niepełnosprawnych – wzmocnienie spójnej polityki na rzecz i poprzez pełne uczestnictwo. Deklaracja Polityczna*. Druga Konferencja Ministrów Odpowiedzialnych za Integryjną Politykę na Rzecz Osób Niepełnosprawnych. Malaga, Hiszpania, 2003. <http://www.coe.int/soc-sp>. Wejście na stronę 20.02.2006.

¹⁷ <http://europa.eu.int/eut-lex/lex/Lex UriServ/> Wejście na stronę 20.2.2006.

kobiet jest szczególnie groźne, ponieważ często żyją one samotnie, nie mając środków na podstawowe potrzeby i lekarstwa. Swego czasu wcześniejsze przechodzenie na emeryturę kobiet traktowane było jako przywilej, obecnie w praktyce okazuje się, że skutki finansowe wcześniejszych emerytur są niekorzystne, pogłębiają ubóstwo i nieszczęścia kobiet¹⁸. Szczególnie trudny jest okres tzw. późnej starości bądź związany z poważną chorobą. Pacjenci wymagają wtedy całodobowej opieki medycznej na oddziałach opieki paliatywnej i hospicyjnej stacjonarnej i domowej. Ponieważ kontrakty podpisywane z NFZ są niewielkie, działalność tych placówek opiera się w dużym zakresie na pracy wolontariuszy, którzy z dużym poświęceniem i bezinteresownie dają w różnych postaciach wsparcie osobom potrzebującym. Brakuje jednak wykwalifikowanej kadry, profesjonalnie przygotowanej do pełnienia opieki długoterminowej. Państwowe domy pomocy społecznej nie mogą podolać zapotrzebowaniu na zintegrowaną opiekę nad ludźmi starszymi. W krótkim czasie powstało wiele komercyjnych domów opieki i zakładów opiekuńczo-leczniczych, jednak wysokie ceny pobytu ograniczają możliwości korzystania z nich przez szersze grono ludzi wymagających całodobowej opieki¹⁹. Zgłaszane są też zastrzeżenia co do jakości świadczonych usług w domach starości. Nieprzestrzegane są standardy prawno-administracyjne, co do warunków jakie winny spełniać takie domy i podważana jest kompetencja osób, które mogą prowadzić działalność gospodarczą w tym zakresie. Prasa opisywała przypadki znęcania się i poniżania pensjonariuszy prywatnych domów pomocy, które w zasadzie były poza kontrolą administracyjną. Istnieje potrzeba stworzenia mechanizmów kontroli instytucji działających w tym obszarze. Szczególnie działalność gospodarcza prowadzona na rzecz osób słabszych, wymagających opieki i wsparcia powinna być prowadzona zgodnie z zasadami etyki biznesu i etyki społecznej. Dobrym rozwiązaniem utrzymania usług na przyzwoitym poziomie są certyfikaty przydzielane przez Stowarzyszenie Domów Opieki i Pensjonatów dla Seniorów. Informacje o utrzymaniu bądź utracie rekomendacji Stowarzyszenia pozwalają podejmować racjonalne wybory ośrodków spełniających oczekiwania pensjonariuszy i ich rodzin.

Ważnym składnikiem waloryzacji społecznej starości powinna być jakość stosunków międzyludzkich i komunikacji międzypokoleniowej. Następstwem atomizacji życia w cywilizacji globalnej jest separacja jej członków, zerwanie więzi opartej na kontaktach twarzą w twarz, na rzecz anonimowej komunikacji medialnej. Młodzi ludzie mają większe umiejętności posługiwania się nowoczesnymi środkami przekazu, dlatego też ludzie starsi tracą pozycję autorytetu, mędrca i doradcy. Młodzi kierują swoje pytania do innego adresata. Na przekór tym tendencjom warto, do wyjaśnienia relacji między starszymi i młodszymi, zastosować koncepcję daru. Osoby starsze nie mogą być traktowane jako problem dla młodego pokolenia, winny być włączone do systemu więzi międzypokoleniowej. Stary człowiek ma bogate doświadczenie, przeżycia i własną biografię, które mogą być pomocne innym członkom rodziny. Właśnie w dialogu międzypokoleniowym i kulturowym tworzone są wartości godne eksponowania. W antropologii filozoficznej J. Tischnera znajdujemy uzasadnienie, dlaczego spotkanie z innym człowiekiem jest jednym z najważniejszych doświadczeń ludzkich. Warunkiem zrozumienia spotkanego człowieka jest dialog z nim oraz zainteresowanie jego osobą, otwarcie na jego problemy. Spotkanie jest zarazem podaniem

¹⁸ J. Puzewicz-Barska, M. Tarasiewicz (red.), *Nasze ciała nasze życie*, Stowarzyszenie Współpracy Kobiet, NEWW-Polska, Gdańsk 2004.

¹⁹ Por. *Domy opieki i sanatoria. Informator ogólnopolski*, Wydawca: Jaka Polska- Agencja Promocji Inicjatyw Społecznych, Warszawa 2003.

ręki i osiągnięciem bezpośredniej naoczności uczestników dramatu²⁰. Wielu filozofów podkreśla, że człowiek jest istotą, która aby żyć potrzebuje nadziei i spotkania z Innym. Zwłaszcza człowiek stary pragnie miłości, troski i prawdy. W sytuacji ostatniego etapu życia dialog jest potrzebny obu uczestnikom relacji: osobom starym i umierającym, a także tym, którzy pozostają ze świadomością utraty bliskiej osoby. Toteż podejmowanie prawdziwej rozmowy z człowiekiem starym, cierpiącym, umierającym jest naszym obowiązkiem moralnym.

5. Teologiczna i etyczna waloryzacja starości

Niewątpliwie najlepszym umocowaniem intelektualnym waloryzacji starości w współczesnym świecie są wypowiedzi i końcowy etap życia Jana Pawła II. Sens istnienia, od jego początku aż do końca biologicznego trwania, był zawsze w centrum zainteresowań teologii moralnej Papieża. Metafizyczny i personalistyczny wymiar istnienia podkreślany jest w wielu dokumentach Watykanu. Starość traktowana winna być jako trzeci etap życia: narodziny życia, jego rozwój i zmierzch – to trzy momenty tajemnicy istnienia, tajemnicy ludzkiego życia, które „pochodzi od Boga, jest Jego darem, Jego obrazem i odbiciem, udziałem w Jego ożywym tchnieniu”²¹. Według teologii chrześcijańskiej, każda osoba jest kimś wyjątkowym i niepowtarzalnym, posiada godność świadomego, wolnego i twórczego podmiotu. Tajemnica ludzkiego istnienia obejmuje zarazem jego boskie, niejako transcendentne pochodzenie, jak i swoiście pojmowaną społeczną relację z innymi. Człowiek jest stworzony na obraz i podobieństwo Boga, a pełnię swojego osobowego istnienia uzyskuje poprzez bycie w autentycznej wspólnoty z innymi. Wynikają z tego konsekwencje dla wieku starszego. Człowiek w życiu doczesnym winien pogodzić się z naturalnym procesem starzenia, a następnie śmierci. Zwieńczeniem życia ziemskiego jest obietnica eschatologicznej drogi połączenia z Bogiem. Ojciec Święty poprzez swą postawę w końcowym etapie życia dał wyraz solidarności z wszystkim cierpiącymi i uczył nas, że mimo niedoskonałości biologicznej, można każdym gestem afirmować właśnie życie. Starość i umieranie są wpisane w byt ludzki dlatego należna mu jest szczególna troska i namysł. Papież wskazuje na prymat osoby umierającej i jej prawo do godnej śmierci. Przeciwwstawia się wszelkim próbom instrumentalizacji śmierci człowieka. Pracownicy służb medycznych mają służyć życiu na wszelkich jego etapach, „zwłaszcza w momentach słabości i choroby”. W najnowszych interpretacjach zasada świętości życia ludzkiego, jego ochrony i promocji, nie wyklucza prawa do godnej śmierci i zaprzestania stosowania nadzwyczajnych środków leczniczych jeżeli taka jest wola cierpiącego i umierającego człowieka, któremu nie można już w żaden sposób pomóc, trzeba pogodzić się ze zbliżającym się odejściem²².

Etyczna waloryzacja starości winna zawierać postulat aksjologicznej afirmacji osoby i odpowiedzialności moralnej za siebie i innych. Szansą dla wszystkich ludzi jest życie we

²⁰ J. Tischner, *Filozofia dramatu*, Wydawnictwo PAX, Kraków 1998.

²¹ Jan Paweł II, *Evangelium Vitae. O wartości i nienaruszalności życia ludzkiego*, [w:] *W trosce o życie. Wybrane Dokumenty Stolicy Apostolskiej*, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej Biblos, Tarnów 1998, Rozdział II, 39, s.73. Jan Paweł II, *O szacunek ludzi w podeszłym wieku*, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowi...

²² W. Bołoz, *Etyka chrześcijańska wobec problemów końca życia*, [w:] W. Bołoz, M. Ryś (red.), *Między życiem a śmiercią*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2002.

wspólnocie, w której człowiek stary jest zasadniczo pozytywną wartością, wywołuje propulsywne reakcje, a wszyscy członkowie społeczności działają na rzecz *pro publico bono*. Ludzie niezależnie od wieku podejmują różnorodne decyzje, za które winni ponosić odpowiedzialność. Można stwierdzić, że poczucie odpowiedzialności rośnie wraz z wiekiem, aby pod koniec życia zmaleć. Odpowiedzialność zazwyczaj rozumie się jako gotowość ponoszenia konsekwencji za swoje wybory i czyny. Ludzie starsi nie są zwolnieni od odpowiedzialności za siebie samych, dopóty są sprawni w sensie intelektualnym i fizycznym. Gorzej jest wtedy, gdy jakość fizyczna ich życia jest niska i muszą korzystać z pomocy innych, aby zorganizować swoje codzienne sprawy i realizować podstawowe potrzeby. Społeczeństwo, które dobrze organizuje i wykonuje swoje powinności wobec ludzi starszych niewątpliwie należy ocenić wyżej pod względem rozwoju organizacyjnego i moralnego. Poczucie odpowiedzialności za ludzi starszych winno mieć zarówno wymiar prawny, jak i moralny. Starszy człowiek szuka wsparcia ze strony innych. Wsparcie może być rzeczowe, informacyjne, psychologiczne, a oczekiwania wsparcia skierowane są zarówno do jednostek, jak i państwa. Mając odpowiedzialność moralną wobec własnego istnienia lepiej służyć również innemu człowiekowi. Idea *humanitas* leży u podstaw solidarności międzyludzkiej ze starszymi, słabszymi, cierpiącymi. Zgodna kooperacja i koegzystencja ludzi w różnym wieku jest możliwa i konieczna dla dobra wszystkich biorących udział w interakcjach społecznych, szanujących godność i podmiotowość człowieka.

6. Zakończenie

Postulat tworzenia nowej aksjologii starości opartej na idei „dodać lat do życia”, został wytyczony w dokumentach międzynarodowych. Waloryzacja starości uda się jeżeli będą w niej brały udział różne podmioty i instytucje. Większość programów zdrowotnych UE oparta jest na potrzebie koordynacji świadczeń zdrowotnych i socjalnych w społecznościach lokalnych, które najlepiej potrafią ocenić potrzeby i możliwości ludzi starszych.

Istnieje kilka ważnych etapów tworzenia waloryzacji starości. Etap pierwszy dotyczy budzenia świadomości wartości starości i roli seniorów w życiu publicznym. Chodzi o to aby wszyscy uświadomili sobie ważność ekonomiczną, polityczną i społeczną ludzi w podeszłym wieku. Etap drugi obejmuje zdrowe starzenie się, w tym szczególnie profilaktykę i holistycznie traktowane zdrowia jako dobrostanu fizycznego, psychicznego i społecznego. Trzeci etap dotyczy zaangażowania społeczności lokalnych na rzecz tworzenia infrastruktury przyjaznej ludziom starszym i ich opiekunom. Władze lokalne i administracja powinny wydawać decyzje sprzyjające poprawie jakości życia i dbać o ich realizację. Etap czwarty to uświadomienie wszystkim członkom danej społeczności i rodzinom, że seniorzy są dobrem, o które szczególnie trzeba zadbać; wnoszą oni doświadczenie i mądrość, opiekują się wnukami, często wspomagają finansowo młodych ludzi. Udana socjalizacja do starości, winna dotyczyć zarówno ludzi młodych, jak i starych. Młodzi powinni uczyć się zachowań wobec osób starszych i świadczenia różnego wsparcia, pomagać w różnych formach wolontariatu na rzecz ludzi potrzebujących, cierpiących, starych. Dorosły człowiek powinien być przygotowywany do wchodzenia w starość, a więc socjalizacja oparta winna być na uczeniu bycia seniorem, aż do akceptacji wieku późnej starości i naturalnej śmierci. Ponieważ sama socjalizacja nie wystarcza, aby zapobiec negatywnym stereotypom i przejawom *age-ismu*, zwłaszcza wśród młodzieży, trzeba rozwijać system edukacji gerontologicznej uczącej

szacunku do starości. Przemiany demograficzne współczesnego świata potwierdzają ważną rolę człowieka starszego jako konsumenta towarów i usług, lojalnego wyborcę politycznego, uczestnika Uniwersytetów Trzeciego Wieku i kochającego własne wnuki dziadka. Wskazując na potrzebę waloryzacji seniora, jako podmiotu i przedmiotu działań społecznych, nie zapominajmy o tym, że życzeniem każdego z nas byłaby pogodna jesień życia.

A ‘Greying Population’: Economic, Social and Ethical Valorisation of Life

Summary

As the population is growing older, sociologists and economists are becoming more interested in analyzing this phenomenon. There are two paradigms of interpreting the old age. The first one points at excluding old people from social and economic life. It is argued that there should be a balance between activities and possibilities of old people. The other paradigm points at the social, political and economic activities of old people until the end of their lives. It emphasizes their life experience and competencies.

The article presents new processes and cultural-social phenomena that refer to seniors. Some of them are negative like ageism, social isolation, deprivation, uncertainty of fate and existence. Other are positive and described as ‘the cult of age’ like dynamic expansion of the grey people industry, development of the health care and consumer projects for seniors. The article argues that the sense and dignity of senior’s life should be defended, as it is the main motivation and reason for living.